

S Z E M L E

Historische Sprachwissenschaft

Erkenntnisinteressen, Grundlagenprobleme, Desiderate

Studia Linguistica Germanica Bd. 110. Szerk. MAITZ PÉTER. De Gruyter, Berlin–Boston, 2012.
321 lap

A kötet egy 2009 szeptemberében a Debreceni Egyetemen az Alexander von Humboldt-Stiftung támogatásával megrendezett tudományos tanácskozás kiválasztott előadásait tartalmazza. A „Wohin steuert die Historische Sprachwissenschaft?” [Hová tart a történeti nyelvtudomány?] című kollokvium szervezői azt a célt tűzték ki, hogy áttekintik a történeti nyelvészet fő kutatási irányvonalait, illetve a diszciplína nyelvtudományban elfoglalt helyét, jelenét és jövőjét. További cél volt, hogy szembenézzenek a történeti nyelvészet elméleti és módszertani sokszínűségével, aminek következménye a diszciplína alapjainak mára kifejezetten érezhető instabilitása. A kötetben publikált tanulmányok is ezt a sokszínűséget hivatottak bemutatni. Az alábbiakban igyekszem röviden összefoglalni az egyes dolgozatok legfontosabb megállapításait.

1. Az első tanulmányt a kötet szerkesztője, MAITZ PÉTER írta (1–29), címe egyezik a konferencia kérdésfeltevésével, azaz arra keresi a választ, hogy hová tart a történeti nyelvtudomány. A dolgozat alcíme (Erkenntniswege und Profile einer *scientific community* im Wandel) konkrétan is jelzi, hogy a diszciplínával foglalkozó tudományos közösség megismerési útjainak és profiljának változását igyekszik nyomon követni. MAITZ szerint a történeti nyelvtudomány eddigi „karrierje” nagyjából három szakaszra osztható. Az első, progresszív szakasz a diszciplína kialakulásának és virágkorának ideje, ezt meglehetősen elméleti és módszertani egységesség valamint a tudományszak művelőinek erős belső kohéziója és kifelé való zártsága jellemzi. Ezt a szakaszt a 20. század első felében egy második, stagnatív szakasz követi, amelyre a történeti nyelvészet trónfosztása és az ahistorikus irányzatok (főként a strukturalizmus és a generatív nyelvtan) előretörése jellemző. Az új irányzatok képviselői gyakran hangsúlyozzák a történeti nyelvészet elméleti hiányosságait, nemritkán lekicsinylően beszélnek az irányzatról és képviselőiről – ennek ellenére a történeti nyelvészet eleinte mégis tudta tartani erős tudományszervezeti pozícióit, önálló tanszékei léteztek s léteznek ma is. Mindazonáltal a történeti elemző eljárások az első szakaszhoz mérten rendkívüli presztízsveszteséget szenvedtek el.

Ez a helyzet a 20. század hetvenes éveitől alapvetően megváltozott. Ekkortól ugyanis belső megújulás kezdődött a diszciplínában, s tart azóta is – megváltoztatva ezzel a történeti nyelvészet egész profilját. Ez a fázis ismét progresszívnek nevezhető: egyrészt a történeti nyelvészettel korábban élesen szembenálló irányzatok közül több is nyitott a nyelvi változás kérdésköre felé, másrészt a történeti nyelvészet is kezd túllépni az újgrammatikus alapo-

kon, és új elméleti és módszertani megközelítésekkel próbálkozik (pl. történeti pragmatika, illetve történeti szociolingvisztika). Mindezek nyomán fellazult – bár korántsem tűnt el – az a határvonal, ami a történeti nyelvészet képviselőit más irányzatok művelőitől elválasztja. A megújuláshoz szükség volt arra is, hogy a diszciplína képviselői érezték annak válságát, így maguk is keresni kezdték az utat a történeti nyelvészetben is haszonnal kecsegtető új és progresszív irányzatok felé. Másrészt viszont a progresszív irányzatok – többnyire a fiatalabb korosztályokhoz tartozó – képviselőinek alkalmuk nyílt olyan módon közelíteni a történeti nyelvészet felé, hogy szakíthattak az újgrammatikus elméletekkel, egyben pedig azzal a mérhetetlen filológiai tudástömeggel, ami az irányzat megszületése óta felhalmozódott, így ezt nem kellett elsajátítaniuk (9). Mindez viszont azzal járt, hogy az elmúlt négy évtizedben a történeti nyelvészet alapjainak korábbi stabilitása alapvetően megváltozott: számos – nemritkán egymástól meglehetősen eltérő – új irányzat és elmélet hódított teret (szociopragmatikus irányzatok, történeti nyelvtipológia, pragmatika és szociolingvisztika, strukturalista történeti leírások, grammatikalizációkutatás stb.). Az elméleti és módszertani alapok nemritkán olyan mértékben eltérnek egymástól, hogy egyes kutatók már különböző tudományos paradigmákról beszélnek a történeti nyelvészetben belül (pl. történeti-genetikai paradigma, grammatikalizációs paradigma stb.). MAITZ azonban helyesen mutat rá arra (10), hogy mindeddig még csak megközelítőleg sem bizonyította senki, hogy a paradigmaként megnevezett elméletek valóban teljesítik-e azokat a kritériumokat, amelyeket a tudományelmélet a forradalmi újításokkal és paradigmákkal szemben támaszt. Ezeket ugyanis többek meggyőző elemzése szerint még a strukturalizmus és a generatív nyelvtan sem teljesítik igazán. Ezért úgy tűnik, hogy a *paradigma* terminust egyesek inkább csak legitimációs céllal használják, hogy egy-egy irányzat eredetiségét hangsúlyozzák, miközben az egymásnak sokszor ellentmondó irányzatok halmaza sokkal inkább egy paradigma előtti állapotot idéz, hiányoznak a valódi kanonikus alapmunkák is. Egyben azonban az is látszik, hogy a történeti nyelvészet kilépett korábbi perifériális pozíciójából, és egyértelműen a nyelvészet vitális és innovatív diszciplínái közé sorolandó (19).

A kötet tanulmányai kritikusan tárgyalják a jelenlegi kutatási irányokat és gyakorlatot. A legtöbb szerző a germanisztika felől közelít a problémához, de egy anglisztikai és egy finnugrisztikai tematikájú dolgozat is helyet kapott az írások között, amelyeket kifejezett elméleti sokszínűség jellemez. Látható, hogy egy általánosan elismert paradigma megjelenése a közeli jövőben a történeti nyelvészetben nem várható, de talán nem is kell ehhez görcösen ragaszkodni.

2. A következő tanulmányban DIETER CHERUBIM arra keresi a választ, hogy vajon jól értjük-e a nyelvi változást (*Verstehen wir Sprachwandel richtig?*; 29–49). A változás ugyanis szerinte a természetes nyelvek alapvető funkcionális sajátossága, ennek magyarázata a legtöbb elméleti irányzat számára fontos, de különösképp az a történeti nyelvtudomány számára. A diszciplína védekező pozícióba szorulását követően a labovi fordulat állította ismét az érdeklődés középpontjába a nyelvi változást, számos kérdést újrafogalmazva (pl. Hogyan lehet nyelvelméleti oldalról magyarázni a változást, milyen empirikus fenoménok jelzik azt, lehet-e kísérletesen kutatni, hogyan lehet(ne) modellálni, miként lehet magyarázni stb.). CHERUBIM rámutat, hogy míg a régebbi munkákban a szókincs és a jelentés változásai álltak a középpontban, addig az újabbakban erős a nyelvtani változások bemutatására való igény,

beleértve a grammatikalizációs folyamatokat is. Végül bemutat egy modellt a nyelvi változás operacionális leírására. Ebben öt különböző lépést tart meghatározónak (38–41):

a) a változás motivációját (ez lehet kommunikációs szükséglet, vagy a rendszer valamely belső hiánya, ill. aszimmetrikussága);

b) a számtalan kreatív újítást, mint javaslatot, melyek közül azonban többnyire csak egy jelentéktelen rész válik igazi változási fenoménná;

c) a változás terjedését, melyben igen fontosak a pszichoszociális okok, hiszen csak egy bizonyos státuszt elért változatok terjednek el a nagyobb nyelvközösségben;

d) a változás integrációját, amelyben igen fontos, hogy csak azok a változások sikeresek, amelyek illeszkednek a nyelv rendszerébe: ez mint afféle szűrő engedi át magán az újításokat; végül

e) a változás következményeit, amelyek esetleg az illető nyelv minőségére is kihatnak (pl. a német morfológiai rendszerben megfigyelhető szintetikus → analitikus irányú változások).

Ezekre a faktorokra alapozva CHERUBIM a nyelvi változás egy leegyszerűsített modelljét mutatja be (41–4), amelyben külső (exogén) és belső, nyelvrendszerbeli (endogén) okok különböző variánsokat hoznak létre a nyelvhasználatban. Ezeket a nyelvi rendszerbe építhetőségük mint egyfajta szűrő átengedi magán, s csak a megfelelők integrálódnak: ezek a valódi nyelvi újítások. Ha ezek a nyelvhasználói közösségben mint egyfajta második szűrőben szociálisan elterjednek (diffúzió), és értékelő mechanizmusok kapcsolódnak hozzájuk, akkor beszélhetünk tényleges nyelvi változásról.

3. KISS JENŐ ugyancsak a nyelvi változás okrendszerét kutatja (Sprachwandel: Ursachen und Wirkungen – Überlegungen zu einem alten Problemkreis der Sprachwissenschaft; 51–62). Elsősorban a nyelv – nyelvhasználat – beszélő (ember) hármass viszonyát igyekszik a magyarázat alapjává tenni. Nem konkrét változási fenoménokat akar megmagyarázni, hanem egy általánosabb, a nyelvi változást indukáló okrendszert feltárni. Ebben nagy hangsúlyt helyez arra a tényre, hogy az ember a természet része, s mint ahogy a természetben is, az emberek életében is igen nagy szerepe van az önszabályozó rendszereknek (homeosztázis). Ezek teszik lehetővé számára a környezetéhez való folyamatos, dinamikus alkalmazkodást. Ez az evolúciós kutatásokban adaptív dinamikának nevezett jelenség KISS szerint a nyelvi változások mögött meghúzódó általános mechanizmusnak tekinthető (52).

Az ember tehát egyszerre biológiai és szociális lény. Az ember és a kultúra valamint a nyelv kölcsönösen feltételezik egymást. A nyelvhasználat sajátos tulajdonsága, hogy egyszerre kötődik a nyelvi rendszerhez és az emberhez, illetve a beszélőközösséghez. A nyelvi változás csak a nyelv használata során jön létre. A nyelvi rendszer egyszerre nyitott a változásra, egyben meghatározza annak lehetőségeit és módját is. A változás konkrét oka, „szikrája” a biopszichoszociálisan meghatározott ember nyelvi tevékenységében keresendő, de nem hagyhatók figyelmen kívül a nyelven kívüli okok sem, amelyek az adaptív dinamikán keresztül lesznek a változás részeseivé (59).

4. A következő két tanulmány arra igyekszik rámutatni, miként termékenyíthetik meg egymást kölcsönösen a nyelvtipológiai és a nyelvtörténeti kutatások. DAMARIS NÜBLING dolgozata három különböző nyelvi szinten (fonológia, morfológia, pragmatika) mutat rá a két diszciplína kölcsönhatására (Vom gegenseitigen Nutzen von Historischer Sprachwissen-

schaft und Sprachtypologie – am Beispiel der Phonologie, der Morphologie und der Pragmatik; 63–83). Először az összetételi határon jelentkező *-s* elem ingadozásának kérdéseit tárgyalja abból a szempontból, miként változik a német szótaghangsúlyos nyelvből szóhangsúlyos nyelvvé. Ezt a folyamatot azonban a következő tanulmány nála is részletesebben elemzi, ezért itt most nem tárgyalom. A tanulmány második részében NÜBLING azt mutatja be, miként reagált a korábbi évszázadok domináns hangváltozásaira a középfelnémet kortól kezdve a morfológiai rendszer, miként igyekezett a létrejött „szabálytalanságokat” reorganizálni és magát „kijavítani”. A folyamat lefolyása jól illeszkedik a tipológusok által számos nyelv vizsgálata alapján megalkotott rendszerbe, az igei morfoflexió relevanciaskálájába. A németben végbement változási folyamatban az igeidők kifejezésének profilerősödése volt az első számú vezérmotívum. Az egyes elemek előfordulási gyakorisága láthatóan befolyásolja a változást: így például a *geben* 'ad' nagyobb gyakorisága folytán a töben integrálja a múlt idő jelét (flexiós tö: *gab*), míg a sokkal ritkább *beben* 'remeg' ezt additív módon a tőhöz függesztve teszi meg: *beb-te* (az ökonómiai elv is érvényesül a gyakori és rövidebb tö által). Ugyancsak gyakoriságuk folytán tartotta meg a kb. 150 leggyakoribb német ige máig is a hangváltozások nyomán létrejött flexiós tövét (ún. erős ige), míg a ritkábbak az ún. gyenge ige csoportjába vándoroltak át.

A dolgozat harmadik része pragmatikai vonatkozásokat taglal: a német udvariassági megszólítások változását mutatja be a névmási rendszeren keresztül. Feltárja az egyes megszólítási formák időbeni alakulását és azokat a pragmatikai okokat, amelyek a korábbi megszólítások „rangbeli” helyének átalakulásához, egyben további formák bevezetéséhez vezettek.

5. A kötet következő tanulmányában RENATA SZCZEPANIAK – az előbbi tanulmány egyik fejezeténél sokkal részletesebben – foglalkozik a német nyelv egy jelentős hangtani változásával: a szótaghangsúlynak a szóhangsúly felé való eltolódásával (Lautwandel verstehen. Vom Nutzen der Typologie von Silben- und Wortsprachen für die historische und synchrone germanistische Linguistik; 85–104). Ebben számos példán keresztül mutat rá arra, hogy az ófelnémetben még a szótaghangsúly dominál, ennek megfelelően zajlanak bizonyos hangváltozások, mint például az ófelnémet umlautjelenségek vagy a második hangeltolódás (zweite Lautverschiebung), melyekben a hangkörnyezetben levő mássalhangzók szonoritási foka is szerepet játszik. A későbbiekben viszont a hangsúly a szótagról a fonológiai szó irányába tolódik el, azaz a morfológia szerepe növekszik a hangsúlyozásban. Ennek igen karakterisztikus megnyilvánulása a genitivus *-s* ragjának alaki ingadozása (*des Fluges* vs. *des Flugs*), illetve az összetételi határon jelentkező *-s* elem megjelenése vagy hiánya (*Antragformular* vs. *Antragsformular*). Ennek a variációnak igen komplex szabályrendszere alakult ki, ebben nem kis szerepet játszik a szavak hangalakja, illetve alaki felépítése: mindez jól mutatja a szótaghangsúly helyett a szóhangsúly dominanciájának megnövekedését a németben.

6. MOLNÁR ANNA a grammatikalizációval kapcsolatos kutatások és a történeti nyelvészet viszonyát elemzi, s arra igyekszik rámutatni, miként tudnák ezek egymást kölcsönösen megtermékenyíteni (Was Grammatikalisierungsforschung und Historische Grammatik einander zu sagen hätten. Eine Bestandsaufnahme; 105–23). A feltételes mód sajnos indokolt, mert jelenleg inkább elmegy a két irányzat egymás mellett: a grammatikalizációkutatás elsősorban nyelvelméleti és univerzálékutatáson alapuló irányzat, míg a történeti nyelvészet

többnyire erősen strukturalista irányultságú leírásokkal dolgozik. Ezekbe nehezen férnek bele azok az átmeneti szófaji és morfológiai kategóriák, amik a grammatikalizációs folyamatokat jellemzik. Ezért a történeti nyelvtanok megalkotása jobbra statikus, de adatokból kiinduló, így inkább induktív irányzat, míg a grammatikalizációkutatás elméleti alapokról induló, dinamikus, de inkább deduktív irányzat. Valójában azonban kölcsönösen megtermékenyíthetnék egymást, s ez mindkét diszciplinának hasznára válhatna. A tanulmány a német módbeli segédigék kialakulásának eltérő leírasi módjait felvázolva mutat rá arra, mennyire jól kiegészíthetné egymást a két irányzat a folyamatok pontosabb értelmezésében, ez pedig elvezethetne egy nem pusztán a nyelvi struktúrára, hanem a változási folyamatokra koncentrááló nyelvleíráshoz, szemben a mostani eredménygrammatikákkal.

7. RICHARD J. WATTS a nyelvtörténet vagy egy nyelv története kérdéskörét járja igen alaposan körül, elsősorban az angol nyelv vonatkozásában (*Sprachgeschichte oder die Geschichte einer Sprache? Eine neue Optik auf die Historische Linguistik*; 125–52). Az angol nyelvtörténet ugyanis szerinte speciálisan az angol nyelv történetével, a különböző korszakok bemutatásával foglalkozik: az általános nyelvtörténettel mint a különböző nyelvváltozatok történetével, egyben azok permanens változási folyamatainak bemutatásával viszont alig. Az angol nyelv történeti leírásainak középpontjában WATTS szerint a teljesen homogén nyelv áll, holott ilyen gyakorlatilag nem is létezik. A szerző ezt a körülményt a kognitív nyelvészet által bevezetett metaforákra vezeti vissza. Hosszasan taglalja, miként jelent meg a tudományos leírásban a nemzetállam és az egységes nemzeti nyelv ideálképe, melyek metaforikus leképezéseként az ember metaforáját használták: az ember, illetve a nemzetállam megszületik, növekszik, változik, elér egy bizonyos érettségi fokot, van valamilyen jelleme, hanyatlik, esetleg elhal stb. Ugyanígy a nemzeti nyelv is megszületik, lehet szép vagy csúnya, akár barbár, lehet egészséges vagy beteg, kilábalhat betegségeiből, de akár el is pusztulhat (137–9). Ezek a mítoszok – mint WATTS számos példán bemutatja – az angol nyelv történetéről szóló könyvekben is helyet kaptak. WATTS ezután egy új – bár véleményem szerint meglehetősen komplikált – kognitív keretet javasol a nyelvek változásának leírására, majd pedig egy oldalt több helyen lyukas tölcser hasonlatával igyekszik rámutatni arra, hogy a jelenlegi eljárásmodok mellett milyen sok nyelvváltozat leírása kimarad az angol nyelvtörténetből (148).

8. PAUL RÖSSLER a nyelvtörténeti korszakolás kérdéskörét tekinti át tanulmányában (*Die Grenzen der Grenzen. Sprachgeschichtsperiodisierung zwischen Forschung und Lehre*; 153–69). Ebben elsősorban az újfelnémet (*Neuhochdeutsch*) korszak időhatárait illetően a germanisztikában az utóbbi időszakban fellángolt periodizációs vitával foglalkozik. Elsősorban a *Gegenwartsdeutsch* (jelenkori német nyelv) terminussal megnevezett korszakra összpontosít, emellett meglehetősen részletességgel áttekinti azt a kérdést is, hogy milyen alapon osztják korszakokra a nyelvek történetét, így a német nyelvet is (154–7). A kritériumok lehetnek nyelven kívüli körülmények (pl. az egyes nyelvváltozatok beszélőinek szociális státusza, esetleg az éppen uralkodó vallási vagy politikai irányzat, szellemtörténeti fordulópont stb.) vagy nyelven belüli tényezők (pl. a kiejtés, a morfológiai rendszer, a szintaxis, a stílus vagy a helyesírás változásai). A tanulmány nem annyira az újfelnémet korszak végére koncentrálna, hanem inkább az elejére, amellyel kapcsolatban már a 19. század óta folynak viták: ezért is vezették be a *korai újfelnémet korszak* (*Frühneuhochdeutsch*) elnevezést a 14. és 17. század közötti időszak megjelölésére (158).

9. HIROYUKI TAKADA a német *Umgangssprache* 'köznyelv' kifejezés és fogalom kialakulását kíséri végig igen alaposan: arra keresi a választ, miként formálódott az *Umgangssprache* megnevezés értelme és használata a 18. század második felében Németországban ('Umgangssprache' in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Eine sprachbewusstseinsgeschichtliche Annäherung an einen Schlüsselbegriff zwischen historischer Nähe- und Distanzsprache; 169–99). Tanulmánya elején (169–70) leszögezi, hogy a történeti nyelvészetnek három fő komponense van: a nyelvi rendszer, illetve a nyelvhasználat története mellett igen fontos a nyelvvel kapcsolatos reflexiók, azaz a nyelvtudatosság (*Sprachbewusstsein*) alakulása is. Ezután részletesen bemutatja az *Umgangssprache* fogalom és elnevezés kialakulását (170–84). A fogalom ma többféle értelmezésben is használatos, de TAKADA elemzése bizonyítja, hogy már kialakulásakor is gyakran eltérő aspektusú vagy akár ellentétes fogalmakat is jelöltek vele. A szerző elemzésének középpontjában egy távolság–közelség modell áll, ebben próbálja a fogalmat elhelyezni. A szóbeli közlés (vele a fónikus kód) a közelség dimenziójába tartozik, míg az írásbeli közlés (vele a grafikus kód) a távolságéba. Ebben a modellben a közlés nyelve (*Sprache des Umgangs*) a 18. század 2. felében mint a retorikai díszítéstől mentes, rövid mondatok nyelve jelenik meg a közelség dimenziójában: előbb csak mint beszélt nyelv (pl. komédiák szövegeiben), majd írott változatként is. Nem sokkal később egyesek már a levelezések stílusául is ezt a kissé pallérozottabb, de közvetlen nyelvváltozatot javasolják, míg más szerzőknél az *Umgangssprache* megnevezés gyakran mint a *Büchersprache* ('könyvnyelv') ellentéte fordul elő. A kifejezés 18. századi gyors terjedésében nagy szerepe volt annak is, hogy a tudósok számára a nyelv mint ismeretterjesztő médium igen fontos volt. Eddigre az írásos nyelvhasználat (*Schriftsprache*) már meglehetősen megszilárdult a dialektális formákkal szemben. Ezekhez képest hozták létre – voltaképpen a regionális köznyelv kifejezés értelmében – az *Umgangssprache* terminust, amely valóban az emberek közti társalgás, kommunikáció (*Umgang*) nyelvének számított (193).

10. STEPHAN ELSPAß a tanácskozás címét némiképp módosítva az a kérdést járja körül, hogy milyen irányba vezetik a történeti nyelvtudományt a korpuszvizsgálatok (Wohin steuern Korpora die Historische Sprachwissenschaft? Überlegungen am Beispiel des ‚Neuhochdeutschen‘; 201–25). A szerző annak a véleményének ad hangot, hogy – különösen az újfelnémet korszak vonatkozásában, amely már rengeteg forrással rendelkezik – jelenleg még nem elégséges a korpuszok felhasználása a kutatásban. Egyrészt jóval több korpusz vizsgálatára volna szükség, másrészt jóval változatosabb, többféle szövegfajtaéhoz tartozó korpuszok felhasználásra. Az eddig vizsgált szövegek ugyanis elsősorban írott nyelvi korpuszok, gyakran különböző korabeli nyelvtanok vagy a korszakok ismert irodalmi szerzőinek munkái. Ezekre azonban sokkal jobban hatottak a normatív törekvések, mint az átlagos nyelvhasználókra. Ezért nagy szükség volna a szabályozottabb írott nyelvviségből származó szövegek (distanzsprachliche Texte) mellett az írott beszélt nyelvviség (nähesprachliche Texte) vizsgálatára, például levelek, naplók, jegyzőkönyvek stb. elemzésére. Ezek hasznát három különböző esettanulmány eredményeivel is igazolja (204–20). Ezek közül különösen érdekes a harmadik vizsgálat, mely az ófelnémet szótaghangsúlynak az újfelnémetben a szóhangsúly irányába való eltolódását érinti, s ellenérveket fogalmaz meg a kötet két másik szerzőjének (NÜBLING és SZCZEPANIAK) véleményével szemben, ugyanis a beszélt nyelvi adatok néhol inkább a szótaghangsúly erősödését jelzik.

11. A kötetben – némileg sajátos módon – egy szerzőpárostól két tanulmány is található. NOAH BUBENHOFER és JOACHIM SCHARLOTH mindkét tanulmánya ráadásul igen hasonló jellegű: a korpusznyelvészet és a stílusvizsgálat eszköztársaságát igyekeznek összekapcsolni. Első tanulmányukban (Stil als Kategorie der soziopragmatischen Sprachgeschichte: Korpusgeleitete Zugänge zur Sprache der 68er Bewegung; 227–61) arra mutatnak rá, hogy a kommunikációs stílus történeti változásainak vizsgálata a szociopragmatikai nyelvtörténet fellendülése ellenére is „mostohagyerek” maradt. A szerzőpáros ezért a történeti aspektusú stilisztikai kutatások fejlesztését sürgeti. A továbbiakban korpusznyelvészeti alapon közelítenek a céljukhoz. Ezen belül korpuszalapú (*corpus based*) vizsgálatok (azaz elsődleges hipotézisek korpuszok alapján történő felülvizsgálata) mellett korpuszvezérelt (*corpus driven*) megközelítéseket is javasolnak. Ez utóbbiak esetében a korpuszok induktív módszerű vizsgálatából levonható eredmények juttatják el a kutatókat bizonyos összefüggések felismeréséhez (pl. egyes szociális csoportokhoz köthető korpuszok leggyakoribb lexémáinak, illetve szókapcsolatainak a felderítése révén a csoportok eltérő kommunikációs stílusára lehet következtetni, ami aztán más szinteken, így öltözködésükben, viselkedésükben, azaz életmódjuk habituális részeiben is tetten érhető). Ezt igen részletes elemzéssel be is mutatják a németországi 68-as mozgalmakhoz kötődő szociális csoportok (kommunalakók és baloldali értelmiségiek) különböző dokumentumainak (hangfelvételek, szórólapok stb.) szóhasználati különbözőségei révén. Véleményem szerint azonban leírásaik túlzottan részletezők, igen aprólékosan mutatják be a korpuszok XML-alapú feldolgozásának részleteit és a talált eredményeket. Ez ráadásul azért is zavaró, mert a következő tanulmányban – csaknem ugyanilyen aprólékosan és ugyanezzel a módszertannal – egy igen hasonló vizsgálatot mutatnak be az Alpokkal kapcsolatos társadalmi mentalitás változásait illetően (Die Alpen. Sprachgebrauchsgeschichte–Korpuslinguistik–Kulturanalyse; 263–87). Ehhez is korpuszalapú vizsgálatokat végeznek, elsősorban egyes szavak és kifejezések visszaszorulásának, illetve előretörésének dokumentálásával. Míg a kötet más tanulmányaiban a konkrét nyelvészeti vizsgálatok inkább csak az elméleti kérdéseket kiegészítő esettanulmányok formájában kaptak helyet, ebben a két tanulmányban ezek állnak a középpontban. Ezt némileg aránytalanul érzem, mert így a 321 oldalas kötetből hatvan oldal (227–87), azaz a kötet csaknem ötödrésze két konkrét vizsgálatot mutat be, ugyanazoktól a szerzőktől, gyakorlatilag ugyanazzal a módszertannal.

12. ANDREAS GARDT a nyelvtörténet kultúrtörténeti megközelítésmódjáról ír tanulmányában (Sprachgeschichte als Kulturgeschichte. Chancen und Risiken der Forschung; 289–300). Ebben kifejti, hogy a történeti nyelvtudomány kétségkívül érezhető módszertani és elméleti megújulása mellett (főleg a történeti pragmatika és szociolingvisztika irányában) kívánatos volna egy az eddiginél erőteljesebb irányváltás a kultúratudomány irányába is. Mindezt annak ellenére javasolja, hogy maga is látja: a *kultúratudomány* mint megnevezés többféle értelemben is használatos: míg a nyelvtudományban inkább az az aspektus volna fontos, hogy a nyelvi változások is egy kulturális háttér előtt zajlanak, addig a II. világháború után Nagy-Britanniából indult kultúratudomány (*cultural studies*) tematikái és módszertani közelítésmódjai igen heterogének. GARDT idézi is (296) a kötet szerkesztőjének egy korábbi gondolatát, amelyben MAITZ aggodalmát fejezi ki, hogy az új irányzatok előretörése a nyelvtudományban az elméleti és módszertani munkák elszaporodását hozta magával. Ezzel viszont a metatudományi megközelítések némileg háttérbe szorították a konkrét nyelvtudo-

mányi problémák felvetését és megoldását. GARDT is túlságosan „sokszínűnek” érzi a kultúratudományok tematikus és módszertani palettáját, sőt felveti annak a veszélyét is, hogy a hagyományos nyelv- és irodalomtudományi kutatások „feloldódnak” ezekben az újfajta megközelítésekben. Mindezen aggodalmai ellenére is kitart azonban amellett, hogy szükség volna a nyelv kultúratudományi megközelítésére, mert ebben mai világunk megváltozott látásmódját érzi megvalósulni. Tanulmányában ugyanakkor inkább csak ennek a közelítésmódnak az elméleti igényét látjuk, konkrét módszertani javaslatokkal adósunk marad.

13. A kötet szinte összes tanulmánya – egy-két általános nyelvészeti közelítésmódot leszámítva – germanisztikai indíttatású, sőt amelyek általánosabb nyelvtörténeti elveket vagy módszereket fogalmaznak meg, azokban is az esettanulmányok szinte mindig a német nyelvre vonatkoznak. Ez alól a tendencia alól – WATTS fentebb bemutatott munkáját leszámítva – egyetlen kivétel van: BAKRÓ-NAGY MARIANNE dolgozata, amely a kötet zárótanulmánya is egyben (Sprachgeschichte und Diachronie in der Finnougristik. Desiderate und Perspektiven; 301–21). Ebben a szerző részben az uráli nyelvek 21. század eleji helyzetét, státuszát mutatja be, s kitér az ebből fakadó feladatokra is: minél több terepmunka, adatfelvétel elvégzése, amíg a kisebb finnugor nyelvek esetében ez még egyáltalában lehetséges (302–3). Ezután röviden összefoglalja a finnugor összehasonlító nyelvészet fejlődését a kezdetektől a 19. század végéig, majd a negyedik fejezetben a finnugrisztikai kutatások virágkorát, a 20. század második felét mutatja be (304–10). Ez kétségkívül rengeteg eredményt tud felmutatni (chrestomathiák, nagy etimológiai szótárak, egyre alaposabb, hangtani, morfológiai és szintaktikai leírások stb.). Ennek az igen eredményes munkának volt politikai oka is: a Szovjetunió nemzetiségi politikájának következményeként külföldi kutatók nem vagy alig látogathattak az ott élő finnugor népekhez, így a terepmunka szinte lehetlenné vált: ez viszont meggyorsította a korábban már lejegyzett anyagok elemzését. Vanak viszont a korszaknak hiányosságai is: a kutatások alig vettek tudomást a nyelvtudomány újabb irányzatairól. Ezért lehetséges, hogy a kétségkívül nagy volumenű etimológiai kutatások a szójelentések tekintetében például alig vannak figyelemmel a „Wörter und Sachen” irányzat módszereire, a mezőelmélet felhasználása alig látszik meg a szófejtésekben. Ugyanígy hiányoznak a fonológiai elemzésekből a szekvenciális változások leírásai, a morfológiai leírásokban pedig csak elvétve lehet találkozni a grammatikalizáció fogalmával és bemutatásával. A szintaxis kutatása még ezeknél is jobban nélkülözi az újabb kutatások eredményeit, mint ahogy feladata volna a finnugrisztikának a szókölcsönzések kutatása is, valamint a történeti-szociolingvisztikai és pragmatikai szempontok bevonása a kutatásba, főként a nyelvváltozatok és kölcsönhatásuk vizsgálatában.

14. Összegzésül azt mondhatjuk, hogy a 2009-ben rendezett tanácskozás szervezői egy igen fontos problémakört vettek nagyító alá: a történeti nyelvtudomány helyzetének áttekintése, a megújulás lehetőségeinek, eddigi főbb irányainak számbavétele igen hasznos volt. A kötetben megjelent tanulmányok sokféleképp közelítik meg a kérdéskört: többen a nyelvi változás elméleti kérdései felől, megint mások új kutatási irányzatok eredményeit felhasználva, így a nyelvtipológia, a grammatikalizációkutatás vagy a szociolingvisztika, illetve a pragmatika oldaláról. Több tanulmány hangsúlyozza a korpusznyelvészet bevonásának szükségességét.

A tanulmányok ennél fogva elég heterogének, ugyanakkor éppen ezáltal tükrözik azt a kötet szerkesztője által is hangsúlyozott tényt, hogy ma a történeti nyelvtudománynak nincsenek igazán szilárd elméleti alapjai, ugyanakkor semmiképpen nem tekinthető stagnáló diszciplínának sem: a művelői igen sokféle induktív és deduktív módszerrel és elméleti megközelítésmóddal próbálják megújítani a sokak által korábban már kicsit avított kikiáltott irányzatot. A tanulmányok szövege után következő, többnyire meglehetősen részletes, nem csupán a valóban hivatkozott munkákat feltüntető irodalomjegyzékek lehetővé teszik az egyes témakörökben való részletesebb elmélyülést is.

FORGÁCS TAMÁS

Németh Boglárka, *Az aspektus a magyar nyelvben*

Különös tekintettel a statikusságra

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 144. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 187 lap

1. Noha az aspektus mint nyelvészeti terminus csak a 19. század derekán bukkan fel, a szláv nyelvek tanulmányozásának kontextusában, az aspektus jelensége iránti érdeklődés – kisebb-nagyobb intenzitással és spektrumban – gyakorlatilag már a szanszkrit grammatikusoktól folyamatosnak mondható. A 20. századi nyelvészetben azonban az aspektuskutatás nem tartozott a népszerű kutatási területek közé, legalábbis a 70-es évek elejéig, amikor HENK VERKUYL munkája nyomán (VERKUYL 1972) a mondataspektus és az aspektus kompozicionalitásának fogalma felmerült, és ezáltal az aspektuskutatás olyan nyelvekre is kiterjeszhetővé vált, amelyekben (ellentétben a szláv nyelvekkel) az aspektus nem/nem csak az ige morfológiájában jut kifejezésre.

A mai aspektuskutatásnak azonban van egy másik gyökere is amellet, ami a szláv nyelvek kutatásából ered. Ez ZENO VENDLER 1967-es munkájára nyúlik vissza. VENDLER ugyan soha nem tekintette munkáját aspektológiának, és osztályozása nem is aspektuselmélet, hanem valójában az arisztotelészi kategóriákhoz visszanyúlva állapít meg szituációtípusokat (egyfelől atelikus állapotokat és cselekvéseket, másfelől telikus eredményeket és teljesítményeket), és az ezeket leíró angol igék viselkedését teszteli, mégis munkája jelentős hatást gyakorolt a későbbi aspektuskutatásra. Ez a két („keleti” és „nyugati”) vonal abban is különbözik, hogy alapvetően az aspektus más-más vonatkozásaira vannak kiélezve: a szláv nyelvek morfológiailag kódolt aspektuális jelentése főként az ún. nézőponti aspektust exponálja, a vendleri hagyományból pedig elsősorban az ún. szituációs aspektusra fókuszáló vizsgálatok nőttek ki. E két hagyomány egyesítése SMITH (1991)-re megy vissza, aki egy kétszintű aspektuselméletet vázol, melyben a szituációs aspektus és a nézőponti aspektus kategóriáival operál.

A magyar aspektológiában SMITH (1991) hatására és csak a közelmúltban történt meg az a fordulat, melyben e két tradíció (a szláv és a vendleri) egymásra talál. A magyar leíró nyelvészeti kutatásokban ugyanis az aspektológia sokáig elhanyagolt területnek számított, és legfennebb az igekötők osztálya kapcsán merültek fel aspektológiai vonatkozású kutatási problémák (WACHA BALÁZS 1978-as disszertációja az első kísérlet a magyar aspektus leírás-